

1. *Исторический архив Эстонии*, ф.402, оп.3, д.1335, л. 74—80.
2. *Тартуский университет и Украина* / Под ред. В.Оноприенко и Х.Танклера. — Киев, 2004. — 211 с.
3. *Современники*. Альбом биографий Н.И.Афанасьева. — М., 1910. — Т.2. — С.339.
4. *Руда С.П.* Вихованець Житомирської класичної гімназії професор В.В.Підвысоцький // *Велика Волинь*. — 1997. — Т.17. — С.120—121.
5. *Линиченко И.А.* Профессор В.В.Подвысоцкий как студент-товарищ. — Одесса, 1913. — 11 с.
6. *Подвысоцкий В.* О кефире // Приложения к протоколам заседаний Об-ва киевских врачей за 1882—1883 гг. — Киев, 1884. — С.27—61.
7. *Державний архів м. Києва*, ф.16 (Київський університет), спр. 4806, оп.465, арк.23.
8. *Врач*. — 1886. — Т. 7. — № 44. — С.793.
9. *Васильев К.Г., Герасимова Л.В.* В.В.Подвысоцкий в Одессе // Первые чтения им. В.В.Подвысоцкого. — Одесса, 2002. — С.15—24.
10. *Сиротинин Н.Н.* О двух ведущих русско-украинских школах патологов // Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине. — Киев: Госуд. изд-во мед. л-ры УССР, 1954. — С. 241—245.
11. *Заболотный Д.К.* В.В.Подвысоцкий как профессор Киевского университета // Избр. тр. — Киев: Изд-во АН УССР, 1956. — С. 285—287.
12. *Лихтенштейн Т.Г.* К истории отечественной микробиологии: Материалы по истории развития медицинской микробиологии в г.Киеве в дореволюционный период: Авт. дис. ... канд. биол. наук. — Киев, 1958. — 14 с.
13. *Васильев К.Г., Запорожан В.Н., Занчевская Т.А.* Владимир Валерианович Подвысоцкий. Историко-биографический очерк. — Одесса: Одес. гос. мед. ун-т, 2003. — 134 с.
14. *Цедербаум В.И.* Памяти профессора В.В.Подвысоцкого // *Русский врач*. — 1913. — № 5. — С. 164—165.
15. *Центральный державний історичний архів України*, ф.708, оп.337, спр.49.

Одержано 11.09.2007

С.П. Рудая

Профессор В.В. Подвысоцкий (к 150-летию со дня рождения)

Рассказывается о жизни, научной и организаторской деятельности украинского и русского патолога В.В.Подвысоцкого (1857—1913).

Т.О. Щербань

Дмитро Іванович Багалій (до 150-річчя від дня народження)

*Описано наукову та організаційну діяльність академіка Д.І.Багалія (1857—1932),
аналізується його наукова спадщина.*

Цього року виповнюється 150 років від дня народження видатного вченого-історика Дмитра Івановича Багалія. За радянських часів творча спадщина академіка, котра нараховує понад 500 праць і присвячена регіональній історії України, а також історії української культури, науки, освіти, археології, історичній географії, археографії, джерелознавству, історіографії, біографістиці, була майже вилучена з наукового обігу. Поодинокі

згадки наукового доробку Д.І.Багалія в друкованих виданнях не давали цілісного уявлення про його внесок у розвиток історичної науки. Глибоке і систематизоване вивчення науково-педагогічної та громадсько-політичної діяльності Д.І.Багалія розпочалося в останнє десятиліття ХХ ст. завдяки публікаціям В.В.Кравченка, В.І.Заруби, О.П.Толочка та інших дослідників, що сприяло розвитку української історичної наукової думки, а також

© Т.О. Щербань, 2007

популяризації наукових здобутків академіка серед широких верств суспільства. Важливе значення для фахівців у галузі історії України має започатковане у наш час перевидання наукових праць Д.І.Багалія.

Дмитро Іванович Багалій народився 7 листопада 1857 р. у Києві. Ще за дитячих років хлопчик втратив батьків і виховувався у родині тітки. У 1875 р. Дмитро закінчив київську гімназію, а в 1880 р. університет Св.Володимира. Після захисту в 1882 р. магістерської дисертації «История Северской земли до половины XIV ст.» Дмитро Іванович переїхав до Харкова у зв'язку з обранням його штатним доцентом кафедри російської історії Харківського університету. У 1887 р. Д.І.Багалій у Московському університеті захистив докторську дисертацію «О колонизации степной окраины Московского государства» і був затверджений у професорському званні.

Напружену науково-педагогічну роботу Дмитро Іванович поєднував з адміністративною, політичною, громадською діяльністю. У 1906—1911 рр. він обіймав посаду ректора Харківського університету, в 1906 р. був обраний членом Державної ради від усіх російських університетів та Академії наук, впродовж 1911—1914 рр. входив до складу Державної ради, протягом 1914—1917 рр. очолював Харківську міську думу. Крім того, Д.І.Багалій брав активну участь у підготовці та проведенні археологічних з'їздів, був головою правління Харківської громадської книгозбірні та видавничого комітету Харківського товариства грамотності.

Павло Скоропадський високо цінував організаторські здібності Д. І.Багалія — його ерудицію, шляхетність, толерантність, тому кілька разів пропонував Дмитру Івановичу взяти на себе обов'язки прем'єр-міністра і сформувати уряд, але вчений відхиляв такі пропозиції, посилаючись на бажання зайнятися науковими справами, оскільки переймався тоді ідеєю заснування Української ака-

демії наук. Він разом з А.Ю.Кримським, Е.К.Тимченком та Г.Г.Павлуцьким склав проекти структури, штатів, бюджету першого — Історично-філологічного — відділу УАН. Дмитро Іванович визначив основні завдання відділу та пріоритетну науково-дослідну проблематику. Разом з В.І.Вернадським та В.Л.Модзалевським він розробляв проекти статуту УАН та законопроект про її заснування.

14 листопада 1918 р. Д.І.Багалій увійшов до складу дійсних членів Української академії наук, 8 грудня став головою Історично-філологічного відділу академії. У 1919 р. Д.І.Багалій очолив архівну секцію новоутвореного Губернського комітету охорони пам'яток історії і культури, у лютому 1920 р. увійшов до складу Особливої всеукраїнської архівної комісії, організованої при Всеукраїнському революційному комітеті. У травні 1920 р. Д.І.Багалій був залучений до роботи в комісії, створеній при Народному комісаріаті освіти для розроблення проекту реформи вищої школи України. Ця реформа мала негативні наслідки, оскільки зруйнувала добре налагоджену систему вищої освіти в країні. Але Д.І.Багалій керувався тоді шляхетною метою. Він вважав конче потрібним звільнити університети від засилля українофобів і перетворити вищі навчальні заклади на вогнища української науки і культури.

Проголошений комуністичною партією на початку 20-х років курс на українізацію імпував академіку і він почав виступати з публічними заявами на підтримку радянської влади, заходився удосконалювати свої знання української мови, опановувати марксистську методологію. Згодом Дмитро Іванович став помічати, що становище Академії наук з року в рік погіршувалося. Українознавча проблематика скорочувалася, установу лихоманили численні чистки та репресії, вчених змушували займатися самобичуванням, а також на наукових заходах критикувати колег за «псевдомарксизм» і т.ін. На академіка Д.І.Ба-

галія як директора Науково-дослідного інституту історії України, створеного 1930 року на основі відкритої в 1921 році під його керівництвом кафедри історії української культури, вже очікувало чергове публічне каяття за помилки, припущені у роботі, на нараді українських істориків, але доля врятувала академіка від незаслуженої ганьби. 9 лютого 1932 р. Д.І.Багалій помер від запалення легенів.

Академік Д.І.Багалій не створив узагальнюючої праці з історії України (хоча і збирався написати таку монографію), але увійшов у вітчизняну історіографію як найвидатніший дослідник регіональної історії України.

У дореволюційну добу Д. І.Багалій досліджував історію Лівобережної України. У статті «Займанщина в Левобережній Україні XVII—XVIII ст.» (1883), наприклад, він довів, що на Лівобережній Україні відбувалося інтенсивне закріпачення селян ще задовго до царського указу 1783 р. про впровадження кріпосного права. Вчений стверджував, що основною формою поземельних відносин на Лівобережжі була займанщина, котра поступово розкладалася під впливом соціально-економічної нерівності й наприкінці XVII — на початку XVIII ст. малоземельні та безземельні селяни та козаки склали більшість населення цього краю.

Цікавився Д.І.Багалій і соціально-юридичною проблематикою, зокрема вивчав історію магдебурзького права. Вчений вважав, що магдебурзьке право у містах Лівобережної України мало обмежений характер внаслідок потужного тиску з боку старшинської адміністрації, а також слабкості міської громади. Разом з тим Дмитро Іванович підкреслював життєздатність магдебурзького права і його позитивну роль на Лівобережжі.

Історія Слобідської України посідала центральне місце в науковій діяльності Д.І.Багалія. У монографії «Очерки из истории колонизации и быта степной окра-

ины Московского государства» (1887) він порушив проблеми з галузі історичної географії, розглянув політико-адміністративні питання тощо. Потім Дмитро Іванович опублікував цикл статей, що стосувалися торговельних відносин, духовної і матеріальної культури, землеволодіння Слобожанщини. Матеріал цих публікацій увійшов до двотомних «Очерков из русской истории» (Т.1 — 1911; Т.2 — 1913).

Визначною подією в історичній науці став вихід у світ ґрунтовної двотомної «Истории города Харькова за 250 лет его существования» (1905), написаної у співавторстві з Д.П.Міллером. «Історія Слобідської України» (1918) стала першою узагальнюючою монографією Д.І.Багалія, присвяченою Слобожанщині.

У працях з історії Слобідської України академік простежив долю цього краю починаючи із сивої давнини. Він довів, зокрема, що під тиском війська Батієва український народ, що мешкав на Слобожанщині, залишив рідні домівки, а після звільнення з-під золотоординського панування корінний народ повернувся на згарище, заходився підіймати з руїни і відбудовувати землі своїх прашурів.

Багато уваги вчений приділяв питанням колонізації Слобожанщини і розрізняв три основні її форми: народну, державну, власницьку, з яких найефективнішою вважав народну. Разом з тим під час визначення співвідношення етнічного і соціального факторів у процесі заселення Слобідської України Дмитро Іванович дійшов висновку, що російська колонізація мала переважно державний характер.

Основою земельної власності на Слобідській Україні, на думку Д.І.Багалія, була займанщина. Він відтворив у своїх працях еволюцію дрібного заїмочного господарства, докладно розглянув процес формування великого землеволодіння, пояснив походження різних суспільних верств, зокрема довів, що дворянство багатьох старшин часто-густо

було вигаданим, оскільки їх родоводи сягали простого козацтва.

Не обійшов увагою Д.І.Багалій і питань, пов'язаних з розвитком на Слобожанщині сільського господарства — скотарства, землеробства, огородництва і т.ін. Вчений охарактеризував у своїх розвідках політико-адміністративний устрій Слобідської України, визначив рівень розвитку духовної і матеріальної культури, відтворив поступ шкільної освіти тощо.

Дослідження Д.І.Багалія з історії Слобідської України стали вершиною досягнень у вітчизняній історіографії і мають неминуще наукове значення.

Кілька змістовних праць Д.І.Багалія стосувалися історії південної України. У монографії «Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры» (1889) вчений зробив докладний історико-географічний огляд Новоросії, простежив розвиток матеріальної і духовної культури у цій частині України. У монографії «Заселення Південної України і перші початки її культурного розвитку» (1920) він довів, що основою народної колонізації півдня України стала Запорізька Січ, до того ж задовго до впровадження урядових заходів, спрямованих на заселення цього краю. Дмитро Іванович вважав, що Запорізька Січ спочатку мала суто військовий характер, а потім поступово набрала рис господарської організації, оскільки більшість козаків займалися мирною працею. Вчений визнавав великі заслуги козацтва у справі колонізації Новоросії і засуджував ліквідацію царатом Запорізької Січі. Книга містила багатий матеріал з історії культури південної частини України.

Низка наукових публікацій Д.І.Багалія присвячена історії української науки і освіти. Вчений досліджував життя і діяльність Г.С.Сковороди і в 1894 р. став ініціатором видання зібрання творів видатного філософа, просвітителя і поета. У працях Д.І.Багалія постала галерея наукових портретів поетів, письменників, вчених, чия діяльність була пов'язана з Харковом. Близько 40 наукових публікацій Дмитра Івановича присвячено історії Харківського університету, однією з найзмістовніших з яких був виданий у співавторстві з М.Ф.Сумцовим та В.П.Бузескулом «Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования» (1906).

Після революції Д. І.Багалій пристав на позиції марксизму і намагався відповідати запитам радянської влади. Ціною неабияких компромісів Д.І.Багалій намагався зберегти культурну спадщину України, захистити історичні установи від остаточного руйнування. Наприкінці 20-х років він переглянув деякі свої праці, доповнив їх матеріалом щодо класової боротьби українського народу та іншими обов'язковими атрибутами радянської історіографії. У вступі до другого видання «Нарису історії України на соціально-економічному ґрунті» він підтримав гасло щодо партійності науки і виступив проти об'єктивності наукового пізнання, притаманного «старому буржуазному світогляду». Та попри вимушені компроміси і поступки правлячому режиму, академік Дмитро Іванович Багалій усе своє життя залишався «на сторожі української культури» посеред бурхливих подій суспільно-політичного життя.

Отримано 26.02.2006

Т.А. Щербань

Дмитрий Иванович Багалій (к 150-летию со дня рождения)

Описана научная и организационная деятельность академика Д.И. Багалія (1857—1932), анализируется его научное наследие.